

ברוכים הבאים לשמורת טבע הבטיחה (בית צידה)

נחל דליות (המג'רסה)

בבקעת בית צידה, השוכנת בצפון-מזרח הכנרת, נופי מים מגוונים. זהו המקום היחיד בישראל שבו נשתמרו נופי ביצה טבעיים, כמעט בלתי מופרעים. נמצאים כאן פלגי מים הזורמים בכל ימות השנה ופלגים עונתיים, ברכות מים, מעיינות, שטחי הצפה ונטיגיה של הכנרת, ודלתא של הנהר הגדול בארץ, המפורסם בעולם כולו – הירדן.

נופי מים אלה הינם שמורת טבע המשתרעת על שטח של כ-7,000 דונם (שבו נמצאים גם שטחים חקלאיים), ולפיכך זוהי שמורת הטבע הגדולה בארץ של נופי מים מתוקים.

בבקעת בית צידה התפתח מגוון עשיר של מיני צמחים ובעלי חיים הקשורים במים. הלגונות שבבקעה וסככי הצמחייה הטבולה במים הם בית גידול חשוב לדגי הכנרת בעונת ההטלה (בעיקר לאמנון הגליל), ובכך יש תרומה חשובה לאיזון האקולוגי של הכנרת.

היסטוריה

מקור שמה של הבקעה בשם העיר הקדומה **בית צידא** (כך נכתב השם בצורתו הארמית), אשר שרידיה הולכים ונחשפים באחרונה מצפון לכנרת, בתחומי פארק הירדן. באתר נחשפו ממצאים מרשימים ביותר, שעיקרם בתקופה הכנענית והישראלית ומיעוטם מהתקופה הרומית, תקופתו של ישו.

יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס) כותב כי הורדוס פיליפוס (בנו של הורדוס הגדול) בנה בבית צידא עיר מפוארת ושינה את שמה ליוליס.

בעת המרד הגדול נגד הרומאים התחולל בבקעת בית צידה קרב בין

המורדים לבין צבא אגריפס. יוסף בן מתתיהו, שהיה מפקד צבא המורדים, כתב: "סוסי אשר עליו רכבתי שקע במקום ביצות והשליכני ארצה".

בית צידא נזכרת במשנה כמה פעמים בשם "צידן". בתקופה שלפני מלחמת ששת הימים שלטה באדמות הבקעה הפוריות שושלת בית הבק. בבקעה התקיימו כמה כפרים קטנים, שהתפרנסו מחקלאות ומדיג וידלדו עדרי ג'מוסים.

גיאומורפולוגיה

היווצרות בקעת בית צידה היא תוצאה של תהליכים גיאולוגיים שהתרחשו בבקע הירדן וברמת הגולן מלפני 3 מיליון שנה ועד לפני 100,000 שנים. התהליכים הללו קשורים בשינוי כיוונו של קו השבר המזרחי של בקע הירדן באזור הכנרת. קו זה, שנמשך מצפון לדרום בצדה המזרחי של הכנרת, פונה לכיוון צפון-מזרח בקצה הצפוני שלה (שבר 'שיח' עלי"), ומנמיך את אזור יער יהודיה. על ידי כך מוטים נחלי מרכז הגולן – משושים – יהודיה, זוויתן ודליות ויוצרים מעין דלתא בהישפכם לכנרת ברצועת חוף קצרה של כ-5 ק"מ בלבד. באמצעות הסחף שסוחפים עמם הנחלים הם יוצרים את תשתית הבקעה.

שפך נחל יהודיה – משושים (הזאכי)

המים בשמורת הטבע

בקעת בית צידה נוצרה בידי הנחלים **משושים, זוויתן, יהודיה, דליות, בתרה, שפמנון ונהר הירדן**. נחלים אלה יוצרים בבקעה נופי מים המשתנים בהתאם לשיפוע הקרקע ולסוג התשתית – מאבנים גדולות ועד לטין דק.

בקעת בית צידה היא אחד המקומות היחידים בארץ שנופם משתנה עד לבלי היכר ממש מעונה לעונה ומשנה לשנה. שינוי קיצוני ביותר ניכר בגודלן של הלגונות הנוצרות בשפכי הנחלים וכן באיים שנוצרו בשפך הירדן. במהלך כ-30 שנה השתנתה צורתן כליל ונוצרו שתי לשונות יבשה החודרות לתוך הכנרת.

בחלקה הצפון-מערבי נשפך אל הבקעה נהר הירדן, הנהר הגדול בארץ, שהוא גם מקור המים העיקרי של הכנרת. כמות המים שמזרים הירדן לכנרת בשנה, כ-500 מלמ"ק (מיליון מטר מעוקב), שווה פחות או יותר לכמות המים הנשאבת ממנה, שהם כשליש מ"המים של המדינה".

נחל דליות (המג'רסה)

כקילומטר אחד לפני הישפכו לכנרת מתפצל הירדן לאפיקים אחדים שביניהם גדלה צמחיית מים עשירה. בקטע האחרון, לפני הישפכו לכנרת, זורם הירדן באפיק אחד רחב שבו מואט זרם המים בשל השיפוע הנמוך. במקום שבו נשפך הירדן לכנרת נוצרו בשנות ה-60 שני איים, כתוצאה מהסחף שהביא עמו הנהר. בשנים האחרונות, לאחר סדרה של שנים שחונות, התפתחה שם צמחייה עבותה של אשלים, ועם עליית מפלס הכנרת הוצפו האיים במים ונוצר במקום נוף ייחודי.

הנחלים האחרים יצרו קרוב להישפכם לכנרת **לגונות**, תופעת טבע

שפך נחל יהודיה – משושים (הזאכי)

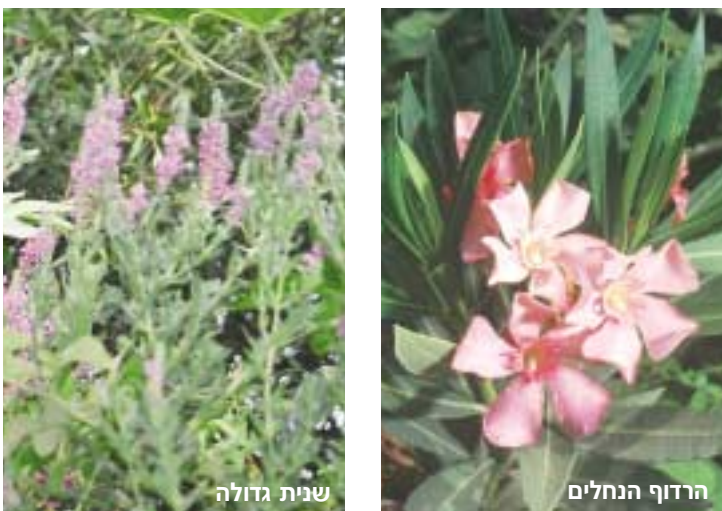
מיוחדת לבקעת בית צידה. הלגונות הן ברכות מים גדולות, שגודלן משתנה בהתאם לעונה, לכמות המים בנחל ולמפלס הכנרת. הלגונה הגדולה יותר היא **לגונת המשושים** (או בשמה הערבי – הזאכי), הניזונה ממימיהם של הנחלים משושים ויהודיה. רוחבה מגיע עד לכ-1,000 מ', אורכה לכ-1,200 מ' ועומקה עד כדי 2 מטרים בשנים גשומות. בשנים שחונות מצטמצם שטח הלגונה עד לכדי נחל צר.

הלגונה הדרומית יותר נקראת בערבית **המג'רסה**, והיא למעשה חלק מנחל דליות. פירוש המילה מג'רסה בערבית הוא מגרסת אבנים, ואולי מקור השם ביישוב הקדום **גרסה**, הנזכר בברית החדשה כמקום "נס החזירים", ומזוהה היום עם כורסי. יש המזהים את המג'רסה עם "רגשתא של מזרח הים של טבריה" (שיר השירים רבה).

הנחלים היוצרים את הלגונות מתפצלים לפני היכנסם ללגונות ל-15 יובלים, חלקם יבשים בקיץ, חלקם זורמים כל השנה וחלקם מנוקזים לצינורות ולתעלות. אולם האפיקים העיקריים נשמרו זורמים בזכות מאבקם של גופי שמירת הטבע, ובעיקר רשות הטבע והגנים. שניים מהם הפכו למסלולי טיול מוכרים ואהובים המכונים בשמם הערבי – הזאכי והמג'רסה. שישה מקווי מים קטנים יותר משתרעים מדרום למג'רסה והם נקראים בשם לגונות שפמנון (על שם דג מדגי הכנרת) ועקביא (על שם ישוב עתיק ששכן כנראה בסמוך).

הצומח

המגוון הגדול של בתי הגידול הלחים בבקעת בית צידה מאפשר התפתחות של צמחייה עשירה חובבת מים. שיא הפריחה נראה כאן בחודשי הקיץ.

שנית גדולה

הרדוף הנחלים

בפלגי האיתן (הזורמים כל השנה), שביניהם גם הזאכי והמג'רסה, גדל סבך של עצים ושיחים בגובה 3-7 מטרים, המורכב **מערבה מחודדת, הרדוף הנחלים** (הידוע בפריחתו הוורודה בקיץ), **קנה מצוי, עבקנה, מילה סורית, גפן היין ופטל קדוש**. צמחים אלה יוצרים חופה יפהפיה הסוככת מעל המים (ומעל השביל היבש במג'רסה), ויוצרת תחושה של הליכה ב"ג'ונגל". אל המינים השולטים הללו נלווים מינים רבים נוספים, הבולטים שבהם: **נענע משובלת, שנית מתפתלת, שנית גדולה, ורבנה רפואית ופרעונית משלשלת** (שהם צמחי מרפא).

בפלגי האכזב (היבשים בקיץ), שולט **שיח אברהם**, שעליו הם כעין אצבעות והוא פורח בסגול.

שלל מיני הצמחים עשיר במיוחד בלגונות ובחופיהן. בתוך המים גדל **קרנן טבוע** שעליו צפה ה**נהרנית** (במקומות מטוילים פחות), ובסמוך לגדות צומח **מדד זוחל**. בחופי הלגונות התפתח אחו שאין עוד כמותו בארץ, חלקו אחו גבוה של מיני דגניים כגון **זוחן זוחל, פספלוּן ופספלידיון**, וחלקו אחו נמוך, שבו מינים נדירים: **ליפיה זוחלת ופשטה שרועה**, הפורחות בקיץ בוורוד.

בשולי הלגונות גדל **אשל הירדן** ואילו **הערבה המחודדת** שולטת במעלה הפלגים. בשנים האחרונות התרבה האשל מאוד בשל ירידת מפלס הכנרת בלגונות ובחופים שנחשפו. כשהמים גאו בחורף שנת 2003, נוצר נוף מיוחד של אשלים טבולים במים, שהשפיעו לרעה על איכות מי הכנרת.

בנוסף לאלה רבים כאן מיני הגומא. דווקא הגומא הידוע שבהם – **גומא הפפיוס** – שממנו הכינו המצרים

הוראות התנהגות ובטיחות ברוכים הבאים!

אנא הקפידו על הכללים הבאים:

- אין לפגוע בחי, בצומח ובדומם.
- שביל הטיול טבעתי. ההליכה מותרת בשבילים המסומנים בלבד!
- שביל ההליכה במים עובר בקטעים המחייבים שחייה במים עמוקים! ההליכה בשביל זה היא על אחריות המטייל בלבד! לידיעתכם, קיים מסלול הליכה מחוץ למים.
- להולכים במים: יש לנעול נעליים המתאימות להליכה במים.
- ילדים חייבים בליווי מבוגר לכל אורך המסלול.
- בשעות החשכה אין לשהות בשטח השמורה, למעט באזורים המותרים לכך.
- הבערת אש אסורה!
- שמרו על הניקיון. השליכו האשפה למכלים במבואה.

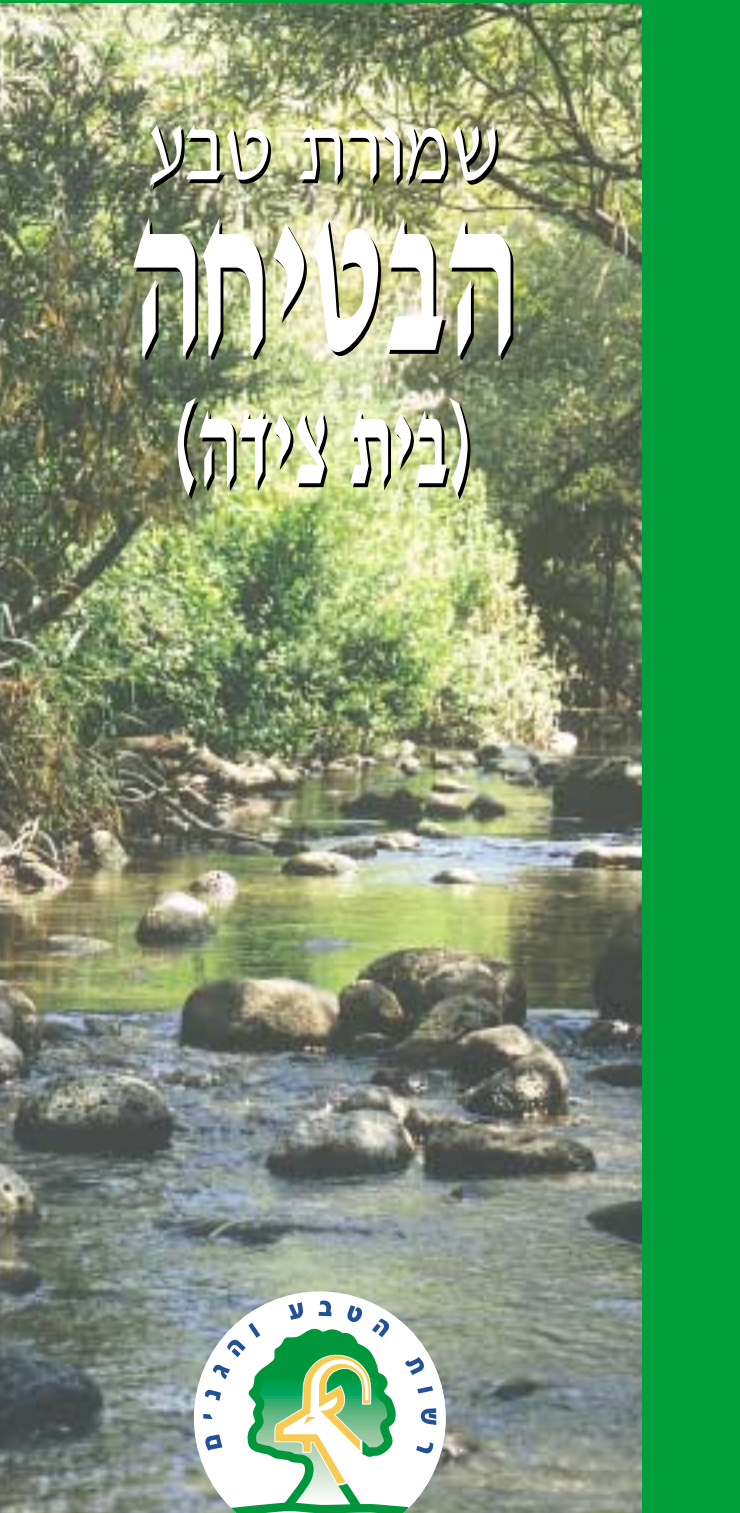
לתיאום הדרכות בשמורת טבע הבטיחה אפשר ליצור קשר עם מרכז חינוך והסברה גולן, בטלפון: 04-6850664

נחל דליות (המג'רסה)

כתביה: יצחק גל; עריכה לשונית: נועה מוסרו; מפות: אביגור אורג צילומים: יצחק גל, גבי אלדר (שער); ארכיון רשות הטבע והגנים

© הוצאת רשות הטבע והגנים

שמורת טבע הבטיחה (בית צידה)

1. גן לאומי מבצר נמרוד
2. שמורת טבע נחל הרמון (בנאס)
3. שמורת טבע תל חן
4. שמורת טבע נחל שניר
5. גן לאומי חורשת טל
6. שמורת טבע נחל עיון
7. שמורת טבע החולה
8. גן לאומי תל חצור
9. גן לאומי אכזב
10. גן לאומי מבצר יחיעם
11. גן לאומי ברעם
12. שמורת טבע נחל עמוד
13. גן לאומי כרזים
14. גן לאומי כפר נחום
15. שמורת טבע הבטיחה – בית צידה
16. שמורת טבע יזריה
17. שמורת טבע גמלא
18. גן לאומי כרסי
19. גן לאומי חמת סבירה
20. גן לאומי ארבל
21. שמורת טבע עין אפק
22. גן לאומי ציפורי
23. שמורת טבע חיבר כרמל
24. גן לאומי הר הכרמל
25. גן לאומי בת שערם
26. שמורת טבע נחל מערות
27. שמורת טבע דד הבוסם
28. גן לאומי תל מנחם
29. גן לאומי כוכב הירדן
30. גן לאומי מעין חרוד
31. גן לאומי בית אלפא
32. גן לאומי השלושה (הסחתה)
33. גן לאומי בת שאן
34. שמורת טבע נחל תנינים
35. גן לאומי קסריה
36. גן לאומי נחל אלכסנדר-חוף בית ינאי
37. גן לאומי שמואל (סבסטיה)
38. גן לאומי תל אשרף (אמלמה)
39. גן לאומי ריקון
40. שמורת טבע עין פרת
41. גן לאומי סובב חומות ירושלים
42. גן לאומי קסטל
43. גן לאומי עין חמד (אקוזה בלה)
44. שמורת טבע מערת הנטיפים (שורק)
45. גן לאומי אשקלון
46. גן לאומי בית גוברין-מרשה
47. גן לאומי קומראן
48. שמורת טבע עינות זוקים (עין פשחה)
49. גן לאומי הרדיון
50. שמורת טבע עין גדי
51. גן לאומי עתיקות עין גדי
52. גן לאומי מצדה
53. גן לאומי תל ערד
54. גן לאומי תל באר שבע
55. גן לאומי אשכול (הבשר)
56. גן לאומי ממשית (כרמב)
57. גן לאומי שבעה
58. גן לאומי אחות קבר בן גיריון
59. גן לאומי עין עבדת
60. גן לאומי עבדת
61. מרכז מבקרים רמון, חירמון
62. שמורת טבע חיבר סבבה
63. שמורת טבע חוף האלמוגים

באתר זה ניתן לרכוש את כרטיס ה- **הטמנון**
המגוון השנתי לנגים הלאומיים ולשמורות הטבע
כא הכנסות קורא לשאיפה הטבע והאירוס

שמורת טבע הבטיחה, טל': 04-6793410

שח ידוע
שירות מידע
*3639
www.parks.org.il

פרפור עקוד

הקדמונים את הפפירוס, התמעט מאוד לאחרונה. מיני הגומא הנפוצים הם **גומא צפוף** ו**גומא מגובב**.

מיני ארכובית יוצרים סבך יפה במים, וביניהם כמה מינים נדירים למדי. עד מלחמת ששת הימים (1967) היה בבקעת בית צידה לחץ רעיייה גדול של עדרי בקר ותאואים (ג'מוסים). בעקבות המלחמה פסקה הרעיייה, ואז החל הקנה להשתלט על שטחי השמורה ומנע את שגשוגם של מינים אחרים שגיוונו את הצומח בבקעה. כדי לשוב לאיזון אקולוגי הכניסה לכאן רשות הטבע והגנים עדר בקר. הרשות מקפידה שהפרות לא ייכנסו למי הכנרת ויזהמו אותם.

החי בשמורה

עולם החי העשיר של בקעת בית צידה כולל מגוון רחב של בעלי חיים – מחרקים ועד יונקים – רובם בעלי חיים שהסתגלו לחיים במים מתוקים. ההולכים בפלגי הבקעה עשויים להיתקל ב**טרטון הנחלים** אורב לטרף מתחת לאחת האבנים; ב**שפיריריות** המרחפות מעל פני המים בצבעים מרהיבים; ב**מוודי מים** (חרקים) ההולכים על קרום המים; וב**צב**

שפיריות

הביצות המשתזף להנאתו על הסלעים החמימים.

מבין סוגי הרכיכות נפוצים **צדפת הנחלים והקורביקולה**. לאבנים נצמדים שני מינים של שחריר, המעידים על איכותם הטובה של המים.

בבקעת בית צידה הוגדרו 23 מיני דגים, כמה המייצגים אזורי תפוצה שונים בעולם וכמה שהם אנדמיים (בלעדיים) לכנרת. כמה מיני דגים הם דגי מאכל המושכים דייגים חובבים ומקצועיים, עובדה המקשה מאוד על שמירת הטבע. **אמנון הגליל** הוא המושט המפורסם הידוע גם בשמו האנגלי – סנט פיטר. אמנון זה מוצא טרופי וחשיבותו רבה לשמירה על

איכות המים, שכן הוא ניזון מאצות. את ביציו הוא מטיל בלגונות שבבקעת בית צידה. כמו כן נמצא כאן את **השפמנון המצוי**, שהוא דג טורף בעל יכולת לשרוד מחוץ למים וכן את **הבינית** ואת **החפץ הארץ ישראלי**. עולם העופות של בקעת בית צידה מצטיין ברב-גונית מרהיבה. רוב בעלי

שפמנון

בית צידה מהווה אזור חיץ בין השטחים החקלאיים לכנרת.

בשל הסיבות האלה הורגש צורך ליצור חיץ פיזי בין השטחים המעובדים לפלגים. לכן הוחלט ליצור רצועה ברוחב 50 מטרים שבה ייטעו עצים, ברובם אקליפטוסים, דבר שגרם למאבקים קשים בשנות השבעים בין פקחי רשות שמורות הטבע לבין חקלאי האזור. היום גדלו האקליפטוסים ומשמשים בנוסף להיותם אזור חיץ גם חורשות מוצלות לרווחת המטיילים הרבים.

על אף שהבקעה הינה שמורת טבע, האסורה בדיג, התבצע דיג בעיקר בעונת ההטלה של האמנונים. לאחר מאבק ממושך חל איסור על דיג ברשת בעונת ההטלה של האמנון (מאפריל עד יוני).

פקחי מינהלת הכנרת, רשות הטבע והגנים ואגף הדיג עושים לילות כימים בעונה זו כדי למנוע דיג לא חוקי המזיק לדגה בשמורה, ובעקיפין גם לכנרת.

מסלולי הטיול המקובלים בשמורה הם לרוב בתוך המים. כתוצאה מדריסת הבוץ שבקרקעית וערבולו, נגרם נזק לעולם החי והצומח. כיוון שכך, ההליכה נאסרה ברוב הנחלים הזורמים ובעיקר בלגונות שבהן התשתית בוצית. בשני מסלולים – שפך נחל יהודיה-משושים (הזאכי) ושפך נחל דליות (המגר'סה) – הותרה ההליכה במים.

בשנים האחרונות הפך מסלול המגר'סה למטויל, וכתוצאה מכך גדלה כמות הפסולת שהושלכה ונפגעו ערכי טבע רבים. על מנת לשמור על שמורת הטבע הייחודית הפכה רשות הטבע והגנים חלק זה של השמורה לאתר מוסדר.

מסלולי הטיול בשמורה:

מסלולי הטיולים בנחל מהנים וחוויתיים:

שפך נחל דליות (המגר'סה) – המסלול "הרטוב" – כולל הליכה במים ומחייב שחייה (אין להיכנס למים יחפים ורצוי לא לשאת ציוד, מחשש שיירטב). העונה המומלצת לטיול הינה מתחילת האביב ועד לסתיו.

תחילת המסלול בשביל סלול ומסומן היורד לאפיק הנחל בסבך הקנה, על גדת נחל דליות. ניתן להיכנס אל המים ולהתחיל ללכת במורד הזרם. האפיק משנה את רוחבו ועומקו במהלך הטיול.

לקראת אמצע המסלול מתרחב אפיק הנחל לברכות, שבהן ניתן

נחל דליות (המגר'סה)

חורשת אקליפטוסים

להתרשם מצמחי הלגונה. כאשר נגיע לחורשת האקליפטוסים הנמצאת מדרום נוכל לצאת ממסלול הנחל הקצר במדרגות בנויות, או להמשיך במורד הנחל עד השלט המסמן את סוף המסלול. המשך ההליכה בלגונות אסור מטעמי שמירת טבע.

נצא דרומה ונחזור דרך "המסלול היבש" חזרה אל החניון.

המסלול "היבש" – לאורך הגדה הדרומית של הנחל נפרץ "המסלול היבש", המאפשר ליהנות ולהתרשם מנוף השמורה גם ללא הליכה במים. המסלול עובר בחלקו בתוך סככות עגולות שעליהן מטפסים צמחי השמורה. בחורשת האקליפטוסים שליד הנחל הוכשרו חלקות פיקניק.

מנהרת צל

שפך נחל יהודיה-משושים (הזאכי) – מסלול טיול לא קל המחייב שחייה. יש להתארגן בהתאם!

בכביש 92, המוליך מצומת עין גב לצומת יהודיה, יש לפנות מערבה סמוך לק"מ 24.6 – לפי סימון השבילים הירוק. יש לעקוב אחר סימון השבילים עד למפגש עם הדרך המסומנת בסימון שבילים כחול, שם יש להחנות את הרכב. משם יש להמשיך עם הסימון הירוק, שיוביל לפתח בחומת הפטל היישר אל ערוץ הנחל. מסלול הטיול במורד הנחל משתנה מאזורים צרים ורדודים, שבהם הזרימה מהירה, למקומות שבהם מתרחב הערוץ לברכות גדולות ועמוקות, שם הזרימה איטית והמים כמעט עומדים. מסלול הטיול הרטוב מסתיים עם הכניסה ללגונות הזאכי, ליד משאבת מים, מעט לפני סוללת אבנים החוצה את האפיק. מכאן ואילך **אסורה ההליכה במים לעבר הכנרת, מטעמי שמירת טבע**. לכאן יכול להגיע רכב לאסוף את המטיילים בדרך המסומנת בסימון שבילים כחול, הנמשכת במקביל לנחל בין המטעים. לרוצים להמשיך לכיוון בית הבק **מחוץ למים**, יש ללכת בהתאם לסימון השבילים הירוק עד בית הבק, שם ייחכו כלי הרכב (יש לתכנן בהתאם). שימו לב שדרך הכניסה לבית הבק מתחילה ממזרח לגשר אריק (בכביש 87) והיא משובשת למדי!

